

KEN KIZININ “QUQU YUVASI ÜZƏRİNDƏN UÇUŞ” ROMANINDA QARA KINAYƏ

Giriş. Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Ken Kizi (Kennet Elton Kizi) 1935-ci ilin 17 sentyabrında Kolorado ştatının La Junta şəhərində Ceneva və Frederik A.Kizinin ailəsində anadan olmuşdur. O, ailənin böyük övladı idi. Həm yazıçı, həm idmançı olmuşdu.

Epik növün müxtəlif janrlarında yazıb-yaratmış Kizi daha çox roman və hekayə müəllifi kimi şöhrət qazanmışdır.

Ken Kizini dünya ədəbiyyatında məşhurlaşdıran əsəri isə “Ququ yuvası üzərindən uçuş” romanıdır. Bu roman həyatı təcrübənin əsasında meydana çıxmışdır. Bu baxımdan romanı “avtobiografik” roman da hesab etmək olar. Belə ki, yazıçı bir müddət psixoloji problemləri olan insanların müalicə aldığı xəstəxanada xidmətçi kimi çalışır. Gördükləri onu dəhşətə gətirir. İnsanlığa sığmayan hadisələrin baş verdiyi bu xəstəxanadakı vəziyyəti cəmiyyətə olduğu kimi çatdırmaq istəyir və qələmini işə salır. Ancaq nə edirsə, qələmi gücsüz olur. Yazıçı düşünür ki, əgər bir insanın nə yaşadığını və hiss etdiyini anlamaq istəyirsənsə, onunla eyni həyatı yaşamalısan. Müşahidələrini və yaşadıklarını orijinal təsvirlərlə kağıza köçürmək üçün psixoloji xəstələrə verilən xüsusi “dərman” vasitələrindən könüllü qəbul edir və onların psixoloji vəziyyətini daha dərinləndirən anlayır, yalnız bundan sonra romanını yazır.

Roman tez bir zamanda oxucu kütləsi qazanır və yazıçıya o vaxta qədər qazanmadığı misilsiz şöhrət gətirir. Ancaq bundan sonra heç nə əvvəlki kimi olmur. Fədakar yazıçı əsərini bitirəndən sonra həmin narkotik tərkibli maddənin aludəçisinə çevrilir, buna görə həbs olunur, amma psixoloji narahatlıqları nəzərə alınaraq tez bir zamanda sərbəst buraxılır. Daha sonra uzun müddət müalicə alır.

Əsas hissə

1962-ci ildə nəşr olunan roman postmodernist ədəbiyyatın ən dağıdıcı əsərlərindən biri hesab olunur. Postmodernist romanda insani hiss və düşüncələrin, duyğuların, psixoloji dərinliyin çatışmazlığı yalnız müəllif maskasının ədəbi əsərin qəhrəmanı qismində təqdim olunmasına əsas verir ki, “Ququ yuvası üzərindən uçuş” əsərinin də əsasını həmin prinsip təşkil edir. Ədəbi-bədii nümunəni müəyyən mənada canlandıran bu müəllif maskası çox zaman oxucu ilə təmas yaratmağın yeganə üsulu kimi diqqəti cəlb edir.

Müəllif maskasının yardımı ilə istehzadan universal bədii üsul kimi istifadə edən Ken Kizi oxucu kütləsi ilə olmasa da, ən azı “mədəni oxucu” ilə təmas yaratmaq iddiasında olduğunu ifadə edir, bu da onun “unsüyyət uğursuzluğu”ndan çəkdiyindən xəbər verir. Ədəbi tənqidçi Terri G. Şervud bu baxımdan romanı belə dəyərləndirir: “Roman nə qədər açıq və sadə qələmə alınsa da, bütün oxucular üçün deyil. Çünki insan psixologiyasını darmadağın edəcək gücdədir” [5; 98].

Postmodernist romanın əsasını təşkil edən istehzanın özəyi qara kinayədir. Qara kinayə istehzanın reduksiyaya uğramış formasıdır. Qara kinayə qeyri-müəyyən səciyyəyə daşıyan rəngarəng franqmentlərin eklektik quruluş qismində çıxış etməsidir.

Qara kinayə özünü metafizik və hamı tərəfindən qəbul olunanlara qarşı şübhə doğurmaq məqsədilə ortaya çıxır, amma birbaşa metamətnlə bağlıdır.

Paul de Man qara kinayəni belə açır: “Qara kinayəni yazmaq üçün, əvvəlcə, kinayəni başa düşmək, başa düşəndən sonra sükanı ələ almaq lazımdır. Əks halda yaradılan kinayə qara kinayə zirvəsinə qalxmayacaq” [1].

Qara kinayə mətnə yer alan “mərkəzi problem”i sətərlə şəkildə ifşa edən postmodernist metoddur. Doğrudur, o modernist əsərlərin də əsasında duran bir prinsip idi, ancaq postmodernist mətnə bir növ “üslubi fikrin aşınması” kimi özünü göstərir və xaos yaradır. Qara kinayə tənqid deyil, onun məqsədi qınamaq da deyil. Qara kinayə sətərlə ifşa metodudur. Ancaq onun özü də iki səviyyədən ibarətdir: qapalı (alt) və açıq (üst). Üst səviyyə kinayənin özüdür, alt səviyyə isə müəllifin oxucuya demək istədiyi mənadadır.

Qara kinayə, eyni zamanda, özünü müxtəlif formalarda da göstərə bilər: müəllifin dili ilə, obrazın dili ilə və hadisələrin dili ilə [1].

“Ququ yuvası üzərindən uçuş” romanında onların hər birinə rast gəlmək mümkündür.

“Ququ yuvası üzərindən uçuş” romanı başdan-sona kimi qara kinayə üzərində qurulmuşdur. Burada həqiqətlərin ifşası birbaşa olaraq qara kinayə vasitəsilə meydana çıxır. Romandakı hadisələr “başçı” ləqəbli Bromdenin dili ilə nəql olunur. Əslində, Bromden yazığının özüdür. Bir növ yazıçı bu obrazla öz prototipini yaradıb.

Əsərdə qeyd olunan psixoloji xəstəxana bir neçə müalicə şöbəsinə bölünür. Birinci şöbənin xəstələri “Göylər”dir, həkimlər belə hesab edirlər ki, onlar tam sağalmayıblar, yazığının sözü ilə desək, “hələ kaldırlar, yəni dəyməyiblər”. Növbəti şöbəni isə “Xroniklər” təşkil edir. Yazıçı onları həkimlərin dili ilə “Kombinatın zay məhsulları” adlandırır. Onlar sağalmaz xəstədirlər. Bəs onda nə üçün onları hələ də xəstəxanada saxlayırlar. Çünki belələrini küçələrdən yığıdırmaq lazımdır ki, orda-burda məhsulun adını batırmasınlar. Xroniklər də üç qrupa bölünür: Özüyeriyənlər, Arabalıqlar, Tərəvəzlər. Onlar xəstəxananın daimi sakinləridirlər. Xroniklər həkimlərin dili ilə desək, “təmirə yaramayan maşınlar”dır. Yazığının təsvir etdiyi bu mənzərə qara kinayənin yazığının dili ilə ifşası formasıdır. Əslində, xəstəxanadakı “xəstələr”in heç biri xəstə deyil. Onlar cəmiyyət tərəfindən təcrid olunmuş, alçaldılmış, müxtəlif günahlar etməyə sürüklənmiş biçarələrdir. Buraya müalicə məqsədilə gələn həmin insanlar sözün həqiqi mənasında dəli olurlar. Onları dəli edən baş tibb bacısı Retçedin vicadaniyyətə sığmayan, qeyri-insani “müalicə” üsuludur. Bu hər kəsə kifayət qədər açıq şəkildə bəllidir, ancaq heç kim səsini çıxarmır.

⁹⁸ BDU-nun magistranti. nigar.ceferova97@mail.ru

Çünkü özlərini “dovşan” (dovşanlar qorxaq olduğundan yazıçı simvolik olaraq belə adlandırır) hesab edirlər. Qara kinayənin müəllifin öz dilindən ifşası metodu bu məqamda da özünü bariz şəkildə göstərir.

Qara kinayə əsərin bir çox hissəsində ideyanın əsas tərkib hissəsi kimi gözə çarpır. Məsələn, əsərdə “Sözə qulaq asmayan” (baş tibb bacısının və onun xidmətçilərinin mütisi olmayan) xəstələr ETO (elektroşok terapiya otağı), EO (erqoterapiya otağı), FO-ya (fizioterapiya otağı) göndərilirlər və çox zaman oradan “ağıllanıb” çıxırlar. Bu terapiyalardan sonra cəmiyyətə zərər verməyən, sakit xəstələrə çevrilirlər. Əgər ETO, EO, FO-ya gedən xəstələr yenə əvvəlki rekasiyanı göstərilərsə, o zaman “Əməliyyat otağı”na göndərilirlər. Oradan çıxanların isə çox az qismi həyatda qalır. Qalanlar da iflic olurlar və ölüdən fərqlənmirlər, bir növ nəfəs alıb-verən ən aciz canlıya çevrilirlər. Bütün bu “qayda-qanun”a qarşı çıxan, üsyankar Makmörfi kimi...

Əsərin digər baş obrazı Makmörfidir ki, müəllif onun dili ilə qara kinayənin “obraz vasitəsilə ifşa metodu”ndan istifadə etmişdir. Hər həftə xəstələrin ümumi vəziyyətinin dəyərləndirilməsi iclası aparılır. Xəstələrin vəziyyəti həkimlər və yoldaşları vasitəsilə dəyərləndirilir və sağalıb-sağalmadığı, müalicənin necə getdiyi haqqında həkim rəyi alınır. Makmörfi gələndən sonra onun iştirak etdiyi ilk iclasda Hardinqin psixoloji durumunun və probleminin müzakirəsi aparılırdı. Həkimlərin dediyinə görə, bu iclas xəstələrin xeyri üçün idi, ancaq ilk dəfədən Makmörfi bunun belə olmadığını anladı. Hardinq gözəl arvadını qışqırır, onun yüngül qadın olduğunu söyləyirdi. İclasda isə baş tibb bacısı Retçed sətraltı sözlərlə Hardinqin kişiliyini və mənliliyini alçaldır, “ətiraf” etdirmək bəhanəsi ilə vəziyyəti öz istədiyi kimi təqdim edirdi. Makmörfi iclası “dimdikləmə ziyafəti” adlandırdı və yoldaşlarının hər birinə hayqırdı: “Lənətə gəlsin, axı siz bunların hamısına necə dözürsünüz? Axı Retçəd və onun axmaq xidmətçiləri sizi hər tərəfinizdən didik-didik olanacan dimdikləyirlər. Nə üçün susursunuz?” Ancaq yoldaşları bunun onların yaxşılığı üçün olduğunu söylədilər. Doğrudur, dilləri elə deyirdi, amma əsl həqiqətin nə olduğunu hər biri çox yaxşı bilirdi.

Bu “müalicə” üsulu orada olan xəstələrin ölümünə səbəb olurdu – tənqidlərə, alçaldımalara, onun-bunun gülüş hədəfinə, qara oğlanların (baş tibb bacısı Retçədin əsas köməkçiləri) mütisi olmağa dözməyən zəif iradəli insanlar intihar edirdilər. Otuz yaşına çatmış Billi Bibit də onlardan biri idi. Sözdə “könüllü” olsa da, anasının rəfiqəsi Retçədin təklifi və anasının istəyi ilə bu xəstəxanaya gəlmişdi. Ancaq yetkin yaşa çatmış bu oğlanı Retçəd anası ilə qorxudurdu. Sonda isə ana tənəsinin və cəmiyyətin dilində oyuncaq olmaq qorxusu ilə həyatına son verdi. Bu günəcən belə hallar çox təkrarlanmışdı. Amma Makmörfinin səbrinin son həddi də məhz bu günahsız oğlanın intiharı oldu. Makmörfi hər şeyi atıb çıxıb gedə bilərdi, lakin qaçmadı, o nəyisə dəyişdirmək istədi, yoldaşlarını bu “diktator”un əlindən xilas etmək istədi. Ancaq Retçəd onu “öldürdü” – ən ağır əsəb xəstəsi və “özünü idarəsizlik” adı ilə son müalicə üsulu olan “Əməliyyat otağına” saldırdı. Doğrudur, Makmörfi oradan cismən sağ çıxdı, ancaq o ölmüşdü. Qara kinayənin ən zirvə nöqtəsi məhz əsərin bu hissəsidir. Makmörfini xərəyin üstündə otağa gətirirlər. Başçı Bromden, Skenlon, Hardinq, Martini xərəyin o tərəf-bu tərəfinə keçirlər və orada uzanan adamın qəti şəkildə dostları Makmörfi olmadığını söyləyirlər.

Düzdür, üz həmin üz idi, bədən arıqlasa da, həmin bədən idi, çarpığı belə olduğu kimi yerində idi. Ancaq o, Makmörfi deyildi, onun atəşli baxışları sönmüşdü. Bütün xəstəxanaya meydan oxuyan insanın başında oturan ağcaqanadı belə qovası gücü qalmamışdı. Əlbəttə, o, Makmörfi ola bilməzdi, onun ruhunu öldürmüşdülər, gözünün işığını söndürmüşdülər. Dostlar, təbii ki, çarpayıya uzadılan xəstənin cismən onların üsyankar dostu olduğunu bilirdilər. Amma həm də o olmadığından əmin idilər.

Nəticə

Qara kinayə heç nəyi qurmur, əksinə, üzde olan “gerçəkliyi” geri atır və altda, kölgədə olanı üzə çıxarır. Bu mənada Derrida qara kinayəni “üzərində bütöv bir mənə iyerarxiyasının inşa edə biləcəyi sarsılmaz təmələ, bir özlülə, möhkəm bir zəminə söykənən bütün düşüncə sistemlərinin metafizik və metamətn şəkildə dəyərləndirməsi” adlandırır ki, Ken Kizi də “Ququ yuvası üzərində uçuş” romanında məhz bu cür çıxış etmişdi. Bəzi tədqiqatçılara görə qara kinayə bir metod deyil, üzde görünən gerçəkliyin analizi və kölgənin üzə çıxmasıdır.

Postmodern mənada qara kinayəni Fransis Loytard “mətnin ən dağıdıcı ünsürü” də adlandırır. Ken Kizi də dövrünün ilk yazıçısı idi ki, qara kinayəni dağıdıcı ünsür kimi istifadə etmişdir və “Ququ yuvası üzərindən uçuş” romanında qara kinayənin bütün metod və formalarından ayrı-ayrı məqamlara ustalıqla faydalanmışdır. [4]

“Ququ yuvası üzərindən uçuş” romanı həm komik və tragik çalarlarla zəngin olmaqla yanaşı, dünya ədəbiyyatının bənzərsiz nümunəsidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Colebrook Claire: “Black Irony”, London, Routledge
2. Kizi Ken. Ququ yuvası üzərindən uçuş. Bakı: Teas press, 2018, 412 s.
3. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı, 2012, 344 s.
4. Loytard Jean-Francois: “The postmodern condition: A report on knowledge”, University of Minnesota Press
5. Terry G. Sherwood: “One Flew Over the Cuckoo’s Nest and the Comic Strip”, Critique XIII.1, 1971, 96-109 s.
6. Tony Tanner: “City of Words: American Fiction”, Cambridge University 1971, 373-76 s.
7. Walter Kerr: “...And the Young Flew Over the Cuckoo’s Nest”, The New York Times, 1971.

Açar sözlər: roman, qara kinayə, metafizik mətn, kaos, ifşa, müəllif maskası.

Keywords: novel, black irony, metaphysical text, chaos, exposure, author’s mask.

Ключевые слова: роман, черная ирония, метафизический текст, хаос, разоблачение, авторская маска.

KEN KIZININ “QUQU YUVASI ÜZƏRİNDƏN UÇUŞ” ROMANINDA QARA KINAYƏ

Xülasə

Ken Kizi (Kennet Elton Kizi) müasir Amerika ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsidir. Onun yaradıcılığında postmodernist ünsürlər üstünlük təşkil edir. Yazıcının qələmə aldığı “Ququ yuvası üzərindən uçuş” əsəri isə Amerika ədəbiyyatının misilsiz nümunəsidir. Həm komik, həm tragik çalarlarla zəngin olan roman sağlam məntiqlə psixi pozğunluğun sərhədlərini araşdırır.

Əsər postmodernist ədəbiyyatın əsas ünsürlərindən birini təşkil edən qara kinayə ilə zəngindir ki, bu da əsəri postmodernist roman səviyyəsinə qaldırır. Ədib demək istədiklərini birbaşa deyil, qara kinayə vasitəsilə üzə çıxarmışdır. Ken Kizi “Ququ yuvası üzərindən uçuş” əsərində qara kinayənin müxtəlif metodlarından istifadə etməklə dağıdıcı roman qələmə almışdır ki, əsər həm fərdiyyəçiliyin, həm də psixoloji dramın ən mükəmməl təcəssümüdür. Əsərdə həm alt, həm üst qara kinayədən, müəllifin dili ilə bərabər, obraz vasitəsilə ifşa üsulundan istifadə olunmuşdur. Bu da əsəri unikal edir, çünki təkrarçılığa yer verilmir.

Ken Kizi oxucuya çatdırmaq istədiyi hər bir məqamı ustalıqla qələmə almış və romanda elə real səhnələr yaratmışdır ki, bu da ədibin peşəkarlığından xəbər verir.

BLACK IRONY IN KEN KESEY'S ROMAN “ONE FLEW OVER THE CUCKOO'S NEST”

Summary

Kenneth Elton Kesey is a prominent figure in modern American literature. Postmodernist elements predominate in his work. The author's work “One Flew Over the Cuckoo's Nest” is an incomparable example of American literature. Rich in both comic and tragic nuances, the novel explores the boundaries of common sense and mental disorder.

The work is rich in black irony, which is one of the main elements of postmodernist literature, which raises the work to the level of a postmodernist novel. The writer did not reveal what he meant directly, but through black irony. In “One Flew Over the Cuckoo's Nest”, Ken Kesey wrote a devastating novel using a variety of black irony that is the perfect embodiment of both individualism and psychological drama. The work uses both open and closed black irony, along with the language of the author, the method of exposure through image. This also makes the work unique, because there is no room for repetition.

Ken Kesey skillfully wrote every point he wanted to convey to the reader and created such realistic scenes in the novel that it shows the professionalism of the writer.

ЧЕРНОЙ ИРОНИЯ В РОМАНЕ КЕН КИЗИ “ПОЛЁТ НАД ГНЕЗДОМ КУКУШКИ”

Резюме

Кеннет Элтон — видная фигура современной американской литературы. В его творчестве преобладают постмодернистские элементы. Произведение автора “Полёт над гнездом кукушки” является несравненным образцом американской литературы. Богатый как комическими, так и трагическими нюансами, роман исследует границы здравого смысла и психического расстройства.

Произведение насыщено черной иронией, которая является одним из основных элементов постмодернистской литературы, что возводит произведение на уровень постмодернистского романа. Писатель раскрыл то, что имел в виду, не прямо, а через черную иронию. В “Полёт над гнездом кукушки” Кен Кизи написал разгромный роман с использованием разнообразной черной иронии, которая является идеальным воплощением как индивидуализма, так и психологической драмы. В произведении используется как открытая, так и закрытая черная ирония, а также авторский язык и образное воздействие. Это делает работу уникальной, в ней нет повторов.

Кен Кизи умело прописал каждую мысль, которую хотел донести до читателя, и создал в романе настолько реалистичные сцены, что это свидетельствует о профессионализме писателя.

Rəyçi: professor Cəlil Nağıyev